

Arte *et*
ingenio

Tanulmányok
Kovács András
hetvenötödik
születésnapjára

Arte et ingenio

Tanulmányok
Kovács András
hetvenötödik születésnapjára

Szerkesztette
GÁLFI EMŐKE, KOVÁCS ZSOLT, P. KOVÁCS KLÁRA

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Történettudományi
Intézet**

Kolozsvár–Budapest
2021

A kötet megjelenését támogatták:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága,
Bilibók Botond Levente

A kötetben szereplő képek jogtulajdonosai: Magyar Nemzeti Múzeum,
Székely Nemzeti Múzeum, valamint a hivatkozásokban megjelenő intézmények

© Szerzők, 2021

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület és
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet,
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

Felelős kiadó: Biró Annamária

Balogh Balázs, Molnár Antal

Korrektúra: András Zselyke, Ciprian Firea

Műszaki szerkesztés: Virág Péter

Borítóterv: Könczey Elemér

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető: Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Arte et ingenio : Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára / ed.: Gálfi Emőke, Kovács Zsolt, P. Kovács Klára. – Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület ; Budapest : Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021

ISBN 978-606-739-197-8

ISBN 978-963-416-293-3

I. Gálfi, Emőke (ed.)

II. Kovács, Zsolt (ed.)

III. Kovács, Klára (ed.)

Louis Quilès

PAKÓ LÁSZLÓ*

Mérgezés vagy orvoslás? Feleséggyilkossági vád 1572-ben Kolozsváron**

Látszólag a kolozsvári kora újkori bűnözéssel és bűnüldözéssel kapcsolatos kutatásaim távol állnak Kovács András érdeklődési körétől. Az alábbiakban bemutatott esetben, jog- és társadalomtörténeti vonatkozásai mellett, több olyan részletet tartalmaz, amelyek szervesen kapcsolódnak ünnepeltünk legújabb kötetének a kora újkori gyógyításhoz és gyógyítókhoz kapcsolódó vizsgálódásaihoz.¹ Reményeim szerint az alábbi írással egyszerre tiszteleghetek Kovács András emberi és szakmai érdemei előtt, és járulhatok hozzá kutatásainak folytatásához.

Egy nemrég megjelent írásomban a kora újkori kolozsvári házastársi gyilkosságokat vettem számba.² Az átnézett források időkeretének kezdetét tévedésből 1570-nél rögzítettem, ám a cikk megállapításai valójában az 1580-nal kezdődő időszak forrásaira támaszkodtak. Az elemzésből így kimaradt az az 1572-es per, melyben Kalmár Albertné Margit asszony³ azzal vádolta vejét, Borbély Bálintot, hogy Orsolya nevű feleségének, a vádló lányának életét ürmös borba kevert méreggel szándékosan kioltotta. A per nem ismeretlen a kutatás előtt, de mivel részletei több hasonlóságot mutatnak említett tanulmányom egyik perével, és megállapításait is árnyalják, néhány észrevételt magam is tennék az esettel kapcsolatban.

---

* Pakó László (1980) – történész, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár, pako.laszlo@eme.ro

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Kovács András: *Fejedelmek gyógyítói. Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelmek udvarában a 17. század első felében*. Bp. 2018. (A továbbiakban Kovács: *Fejedelmek gyógyítói*).

² Pakó László: *Gyilkosság a családban. Halálos kimenetelű házastársi konfliktusok a kora újkori Kolozsváron. = Certamen VII. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Sófalvi Emese. Kvár 2020. (A továbbiakban Pakó: *Gyilkosság a családban*). 423–450.

³ Az asszonyt egy alkalommal néhai Kalmár István özvegyének is nevezik, források hiányában azonban nem tudom eldönteni, hogy az adat csupán elírás, vagy az asszonnak egy korábbi férjére utal.

Bálint Emese két tanulmányban is elemezte az ügy különféle vetületeit.⁴ A per adatai alapján a testi fájdalom felfogásáról, a róla való beszédmódról és a 16. század vége tanult és népi orvoslásának a kapcsolatáról értekezett. Bemutatta, hogy a kora újkori Kolozsvár embere miként értelmezte az egészség, betegség és gyógyulás fogalmait, hogyan vélekedett saját testéről, és hogyan beszélt annak betegségeiről. Nem az orvos vagy a hivatalos szervek szemszögéből, hanem a beteg, haldokló asszony, sőt – mivel a vallomások felvételénél az áldozat már halott volt – leginkább az asszonnal kapcsolatba került személyek vagy egyszerű szemlélők nézőpontjából hallunk a fájdalomról, betegségről, étellel és halállal kapcsolatos felfogásokról, orvosi ismereteikről és gyógyításhoz kötődő hiedelmeikről. A 16. század második felének orvosi ismeretei kapcsán arra is rámutatott, hogy a kor tanult és népi orvosi ismeretei között nem egy éles határvonal, hanem egy kölcsönös és képlékeny átjárás létezett, mely általánosan jellemezte a kora újkori Európa kultúráját.

1572. november 8-i és 13-i tanúvallomásokból értesülünk az ügy részleteiről.⁵ Az első nap a vádlott tizenegy tanúja, tizenkét nő és két férfi szólalt meg. Válaszaikból ítélve a bíróság azt tudakolta a tanúktól, hogy a felperes asszony vádolta-e vagy sem Borbélyt feleségének „étetésével”. Nyolc tanú töredékes vallomása szerint a vádló hol Borbély Bálintot, hol borbélyinasát (néha mindkettőt), hol pedig Borbély Bálintot és meg nem nevezett társait gyanúsította a mérgezéssel. Az asszony meg volt győződve, hogy lánya testének felpuffadását, majd halálát az a pohár ürmös bor okozta, melyet a férj, inasa által, adatott az asszonynak, és melybe valami ártalmasat kevert.⁶ Azt is kifejtette, hogy lánya is minden megkeresett gyógyító előtt azt hangoztatta, hogy a végzetes bajt az ürmös bor hozta rá. Egy tanúnak a gyanúba hozott inas is elismerte, hogy a bort valóban a férj küldette általa a feleségének, de tagadta, hogy az italba mérég lett volna.⁷ Mivel a tanú már nem volt Borbély Bálint inasa, sőt, éppen perben állt vele, nem valószínű, hogy az alperes iránti elfogultsággal lenne

⁴ Emese Bálint: *Imagining Physical Pain in a Sixteenth-Century Hungarian Poisoning Trial. = The Sense of Suffering: Constructions of Physical Pain in Early Modern Culture.* Eds. Jan Frans van Dijkhuizen–Karl A. E. Enenkel. Brill 2009. (A továbbiakban Bálint: *Imagining Physical Pain*). 423–439; Uő: *The Mediation of Poisoning. Magic Embedded in Everyday Medical Knowledge. = The Role of Magic in the Past. Learned and Popular Magic, Popular Beliefs and Diversity of Attitudes.* Ed. Blanka Szeghyová. Bratislava 2005. (A továbbiakban Bálint: *The Mediation of Poisoning*). 151–158.

⁵ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár (a továbbiakban KNLt), Kolozsvár város levéltára, Törvénykezési jegyzőkönyvek (a továbbiakban KvTJk) II/6. 111–115. A város levéltári gyűjteményeiben sem a per további iratait, sem a perhez kapcsolódó más forrást nem találtam.

⁶ „Mítül fogva innia adott volt az inas egy pohárból [...] valamit adott volna innia, az időtől fogva veszett el az én lányom”. Puskár Gáspár özvegyének vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 112.

⁷ A tanú hitére esküdött, hogy „én semmit étetést nem tudok, hogy azba volt volna”. Borbély János vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 112.

gyanúsítható. Két tanú az áldozattól személyesen is hallotta, hogy az az ürmös bort okolta állapotja megromlásáért.

November 13-án a felperes tizenhat tanúja, tizenhárom nő és három férfi vallott, jóval több részletet elárulva a történekről. Mindenikük az áldozattól értesült annak betegségéről és szenvedéseiről. Legtöbben betegágyán látogatták őt meg, néhányuk pedig a család szolgálatában állt. Többüknek mondta az asszony, hogy a férjétől kapott ürmös bor elfogyasztása után tört rá betegsége. Két tanú úgy tudta, hogy a családot meglátogató ismerősök – a koma, Borbély Lukács és Vajda Borbála – ajánlották az ürmös bort a betegnek, mely „gonoszul essék [...] mint egy darab hús megáll a gyomromban”.⁸ Azt gyanította, hogy az ital valami ártalmas összetevőt tartalmazott, s habár meg nem nevezte, nyilvánvalóan méregre gondolt. Az áldozat a férje hűgát is vádolta, hogy az ürmös bor mellé egy darab bélest, azaz süteményt adott neki, mely „még nagyobbat árta, az miatt kell meghalnom”.⁹ Egy másik tanú úgy értesült az asszonytól, hogy „mihelyen az irmes bort megitta [...] azonnal meghidegült az gyomrában”.¹⁰ Egyik szolgálójának is többször mondta, hogy az ürmös bor a végzetét fogja elhozni, mert amint lenyelte „mint egy glóbis, megállott az gyomrába, ha ő azt kivehetné, ottan meggyógyulna”.¹¹ Egy látogatóba érkezett borbélyfeleségnek pedig úgy nyilatkozott, hogy a bor miatt kell meghalnia, mert „olyan az gyomrában, mint egy négyszegű valami, ha azt kivehetné, azonnal meggyógyulna”.¹²

A szolgáltók szerint az asszony többször férje szemére is vetette a mérgezést, mire a férfi hol szép szóval, hol bosszúsán hártotta a vádakát.¹³ Kitértott amellet, hogy nem mérgezte meg feleségét, és nem is kötelezte őt borfogyasztásra. A vádlott korábban említett inasa, majd perbeli ellenfele szerint ő a vádlott utasítására valóban vásárolt Budai Györgytől egy ejtel¹⁴ ürmös bort, aminek felét egy kannában a feleségének adta. Hallotta ő is, hogy az asszony panaszkodott férjének az ürmös bor okozta „nyavalyája” miatt, és azt is, hogy a férfi haragosan letorkolta őt.¹⁵

⁸ Kádas Ambrus özvegye, Orsolya vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 115.

⁹ Balog Jakabné Katalin vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 115.

¹⁰ Kalmár Mártonnak a felperes számára november 13-án tett vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 115.

¹¹ Szabó Mártonné szolgálója, Erzsébet vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 114.

¹² Borbély Mátýásné Durkó vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 114. – A gyomorfájdalmak formáiról, lokalizálásáról és a hétköznapi emberek számára is közérthető metaforák általi leírásáról lásd Bálint: *Imagining Physical Pain*. 430–433, 438–439; Bálint: *The Mediation of Poisoning*. 155.

¹³ „Mit tehetek neki jó attyámfia, nem erővel itattam meg vele”. Szabó Mártonné szolgálója, Erzsébet vallomása; „hazucc, kólikás kurva lélek, mert egyébkort sem ettettem én senkit meg, szégyenből lött kurva lélek”. Néhai Tót István özvegye, Klára vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 114.

¹⁴ 1 ejtel = 1,41 liter. *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. II. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Buk. 1978. 723.

¹⁵ „Ugyan sem jó disznónak gyömbérpor, kurva lélek”. KNLt. KvTJk II/6. 113. Néhai Kádas Ambrus özvegye, Orsolya vallomása szerint is, miután az asszony arról panaszkodott, hogy a bor megállt gyomrában, férje ráförmedt: „ugyan sem jó disznónak gyömbér”. KNLt. KvTJk II/6. 115.

Egy asszony szemtanúja volt, amint egy erős rángásokkal, hörgésekkel és nyögésekkel járó, görcsös roham fogta el a nőt. A tanú úgy vélte, hogy az asszony meghal, férje azonban folytatta egy ügyfele hajának ápolását, mert szerinte a tünetek felesége betegségének megszokott velejárói voltak.¹⁶ Több tanú vallomásában szó esett az asszony testének „nagy dagadozásáról” is. Az egyik szerint halála idején „annyira dagadozott volt minden teste, hogy az torka az állával egyaránt volt”.¹⁷

Többen hangsúlyozták azt is, hogy a borbély gorombán bánt feleségével, és kezelésével kapcsolatosan is szokatlan döntéseket hozott. Eltiltotta például az asszonyt bármilyen gyógyszer bevitelétől,¹⁸ és elzárkózott attól is, hogy feleségéhez távolabbról hozzanak gyógyítót.¹⁹ Volt, aki úgy tudta, hogy az anya mégis elvitte lányát egy mákói gyógyítóhoz, az viszont nem segített rajta, mert a betegség az asszonyt addigra „igen elhatotta”.²⁰

Bálint Emese tanulmányai számos tanulságot megfogalmaztak a perrel kapcsolatban. Most csupán azokat emelem ki, melyekben a szerző arra világít rá, hogy a peresfeleknek a tanúk tolmácsolásában bemutatott narratívái a betegség lefolyásának a leírása és a feleknek a történetben betöltött szerepe szempontjából mennyire eltértek egymástól.

A felperes tanúi nagy hangsúlyt fektettek az áldozat fájdalmainak a bemutatására, részletesen ecsetelve az asszony szenvedéseit. Többen említették, hogy a nő mérgezésre gyanakodott, a mérég tapintható bizonyítékát azonban nem tudták felmutatni. Hangsúlyozták viszont, hogy az asszony tárgyakat érzett testében (ágyúgolyót, négyszögű tetet, húsdarabot), melyek emésztését megzavarták, s melyekről úgy vélte, hogy ha távoznának testéből, meggyógyulna. Minthogy az ürmös bortól testi állapotának javulását várta, az viszont épphogy rendellenességet okozott, az asszony úgy gondolta, hogy mérget tartalmazott. A felperes tanúi tehát az asszony fájdalmaira alapozva próbálták a férj bűnösségét bizonyítani. Továbbá a borbély viselkedésé-

¹⁶ „Ugyan törvénye az neki [...] ám nyegjen”. A fájdalom elmúltával az asszony a tanúnak is kifejtette, hogy állapota a férjétől kapott ürmös bor miatt romlott meg. Kis Szöcs Imréné Orsolya vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 114.

¹⁷ Az alperes tanúja: Kassai Jánosné Katalin (uo. 112.); a felperes tanúi: Kádas Ambrus özvegye, Orsolya, Nyerges Péterné Margit, Balog Jakabné Katalin, Lakatos Lőrincné Köre Anna, Borbély Mátyásné, Durkó. KNLt. KvTJk II/6. 114–115.

¹⁸ „Semmi orvosságot nem hagyott hozzá venni az ura, az mit neki attak volt”. Lakatos Lőrincné Köre Anna vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 115.

¹⁹ Az egyik tanú számonkérte, hogy „miért nem megen valahová orvosért, lám az anya lovát, szekerét odaadná”, mire a férj azt felelte, hogy „csak az kapu eleiben sem megyen az végre”. Néhai Kádas Ambrus özvegye, Orsolya vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 115. Az „orvos” kifejezés ugyan egyetemet járt orvosdoktorként is értelmezhető, de mivel később egy másik tanú egy mákói népi gyógyítót is orvosnak nevez, egyelőre ez alapján nem vonnék le messzemenő következtetéseket.

²⁰ Néhai Tót István özvegye, Klára vallomása. KNLt. KvTJk II/6. 114.

ből is több olyan elemet emeltek ki, melyek a vádlott bűnösségét bizonyíthatták. Felrótták neki, hogy noha mestersége fő célja az emberi élet és az egészség megóvása és helyreállítása volt, felesége baja iránt közömbös maradt. Hibáztatták, amiért nem kérte ki mások véleményét az asszony kezelésével kapcsolatban, és nehezteltek rá, mert magára hagyta szenvedései során. Szerintük a borbélynak fontosabb volt ügyfele kiszolgálása, mint görcsös rángásokban szenvedő felesége fájdalmainak enyhítése. Az asszonnyal ellenségesen viselkedő, szívtelen férjként ábrázolták, aki felesége mérgezéssel kapcsolatos kétélyeit mindig durva szitkozódással háritotta. Meglátásuk szerint túlzott kegyetlensége miatt férjként, a beteg szenvedése iránti közömbössége okán pedig borbélyként mulasztotta el házastársi, illetve szakmai kötelességeinek a teljesítését.²¹

A borbély változata más volt. Állította, hogy legjobb szakmai tudása szerint tette azt, amiről úgy vélte, hogy az asszony gyógyulását fogja hozni. Például ürmös bort itatott a gyermekágyban fekvő feleségével, ami a korban bevett gyógymód volt a hasonló tüneteket mutató betegek számára.²² E döntését ugyanakkor nem csupán saját elhatározásból, hanem más szakmabeliek ajánlására is tette. Tanúi nem szóltak az asszony fájdalmairól, számukra tehát azok a betegség természetes velejárói voltak, és nem volt jelentőségük a bűnösség megállapítása szempontjából. Azt viszont hangsúlyozták, hogy az asszony már akkor betegágyban feküdt, amikor a kezelést kapta, ezzel azt sugallva, hogy halálának nem a mérreg vagy a rosszul megválasztott kezelés, hanem legyengült testi állapota lehetett az oka. A borbély a görcsben rángó asszonyra tett azon megjegyzésével is, hogy „nyögjön, mert az a rendje”, azt kívánta jelezni, hogy ő megtette a dolgát, azontúl az asszonynak saját erejéből kell betegségén felülkerekednie.²³

²¹ Bálint: *Imagining Physical Pain*. 423, 427–429, 434–436.

²² Az ürmös bort – egyebek mellett – gyomor és emésztőrendszeri bántalmak esetén, illetve a szülés és az azt követő felépülés idején is használták. Uo. 427. Váradi Lencsés György 1570-es években összeállított orvosi könyve, az *Ars Medica* a gyomor egészségben tartása érdekében például azt ajánlja, hogy „fejér ürmöt borban meginnia jó”, vagy „ürmös bort igyál mingyarást étel után, jól megemésztöd az mit megettél”. Emellett számos kenőcs és tapasz alpanyagként is ajánlja. Továbbá *Az gyermekeltartónak kéibozásáról* című részben a méhlepény szülés utáni eltávolítására az alábbi keveréket ajánlja: „Fekete ürmöt, fekete mentát, sáfránt, szerecsendió virágot, polai füvet, ezöket főzd meg borban, minden napon ezt aggyad inni”. *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Szerk. Varjas Béla. Kvár 1943. 178, 180, 188, 191, 196, 197, 199, 379. Török János 17. század eleji orvosi könyve szerint a borban főzött üröm „asszonyállatról havi betegségöt elüz, az éretlen gyermeköt kihozza belöle”. *Medicusai és borbélyi mesterség*. Szerk. Hoffmann Gizella. Bp. 1989. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 9). 88. Szentgyörgyi János szintén 17. század eleji *Testi orvosságok könyve* szerint, ha a fehér üröm „levelét borban megfözöd, és megiszod, avagy szüretben ürmös bort csinálsz, igen használ belfájónak és részegesnek”. Uo. 200.

²³ Bálint: *Imagining Physical Pain*. 423, 427–429, 434–436.

A fenti eset azért is érdekes számunkra, mert nemsokára újabb hasonló ügy borzolta a kedélyeket Kolozsváron. A történet az 1580-as évek elején jutott a város bírái elé. 1581-ben ugyanis Igyártó György, a város ismert, a városvezetés által is foglalkoztatott prókátora bíróság elé állította a város utcáin farsangi jelmezben mutatkozó Rengő Annát.²⁴ Régi ellenségek voltak, vetélkedésük ezen újabb állomásán az asszony kurvásnak, fattyasnak, eretneknek és paráznának nevezte a prókátort. Mi több, nyilvánosan első feleségének higannyal való megmérgezésével vádolta. Hírnevének megcsúfolása miatt a prókátor egy egész persorozatot indított az asszony és támogatói ellen, melynek vallomásai fényt derítettek a mérgezési vádak számos részletére. Az alperes tanúinak elbeszélésében a férfi beteges feleségének egy ismert borbély ajánlására pároltatással társított háromnapos fürdőt készített. A házaspár egyik lánya azonban úgy ítélte, hogy a kockázatos kúra teljesen indokolatlan volt, ugyanis az anyjuk már gyógyulófélben volt. Igyártó italokat és kenőcsöket is adott feleségének, aki férje haragjától való félelmében ugyan elfogadta azokat, de többször nyilvánosan hangoztatta, hogy azokban mérget sejtett. Többek szerint a férj higannyal átítatott hallal is próbálkozott, és egy mákói népi gyógyítóhoz is elküldte feleségét, akit rá akart venni az asszony megmérgezésére.

A prókátor tanúinak vallomásai azonban másról szóltak. Többek szerint az asszony szeméremtellel fekélyekkel volt tele, és torka is dagadt volt, vélhetően tehát vérbajban szenvedett. A prókátorról állították, hogy időt és költséget nem kímélve gondoskodott feleségéről, ápolta őt, és több, költséges, népi vagy hivatásos gyógyító által ajánlott gyógymódot is kipróbált feleségén. Szóba került az a kezelés is, mely a prókátor lánya szerint az asszony halálához vezetett. A kezelést ajánló és végző borbély maga, Linczig Borbély János írta le részletesen a gyógyitalok fogyasztásával társított, a korabeli orvosi könyvek által is javallott párlási eljárást, amelynek az asszonyt alávetette. Hangsúlyozta, hogy kockázatairól mind a beteg, mind férje tudtak, és vállalták is azokat. Habár az asszony nem élte túl a kúrát, a borbély kitarthatott amellett, hogy a gyógymód indokolt volt, és végrehajtására is az előírásoknak megfelelően került sor. Az asszony szomorú végzetét szerinte a betegség előrehaladott állapota és a borbélyi utasítások figyelmen kívül hagyása okozta. Igyártó tanúi is szót ejtettek a mákói gyógyítóról, de szerintük a férfi a gyógyulás reményében vitte hozzá feleségét.

A két bemutatott eset között számos hasonlóság fedezhető fel. Mindkettőben egy feleségmérgezéssel vádolt férj állt a történések középpontjában, akik közösségük megbecsült tagjai voltak. Igyártót sikeres prókatori tevékenysége emelte hírnévre,

²⁴ Az esetről részletesen lásd Pakó László: *Gondos férj vagy feleséggyilkos? Mérgezésről, vérbajról és egy prókatori életút részleteiről a kora újkori Kolozsváron*. Erdélyi Múzeum LXXXII(2020). 1. sz. (A továbbiakban Pakó: Gondos férj). 65–82.

szolgáltatait számos városi előkelő kereste. A város prókatoraként a település igazságszolgáltatási tevékenységére is nagy hatással volt. Borbély Bálint egy kézműves felkészültségű, gyakorlati szakmai tudással rendelkező, a gyógyítás mindennapi teendőit végző borbély lehetett. Többször gyógyított fegyveres összetűzésben megsebesült személyt,²⁵ és szakértelmét gyilkossági helyszínek és holttestek átvizsgálásánál is igénybe vette a városi igazságszolgáltatás.²⁶ Polgártársai kérésére házak értékének felbecsülésében is részt vett.²⁷ Habár adataink szerint mindkettejük szakmai pályafutása a fenti eseteket követő időszakban teljesedett ki, már ekkor közösségük ismert tagjainak számítottak. Ennek ellenére mindketten összetűzésbe kerültek a törvényvel. Igyártó György prókatori visszaéléseiről máshol már szóltunk,²⁸ Borbély pedig 1591-ben került törvény elé szomszédjával tettelegességig fajuló nézeteltérése miatt, majd ugyanebben az évben a városi jogügyigazgatók is perbe idézték.²⁹

Az áldozatok mindegyike betegségben szenvedő feleség volt, kiket gyenge testi állapotuk kiszolgáltatottá tett férjeikkel szemben. Mindkét családban a férj kemény természete uralta az erőviszonyokat, az ő véleménye volt meghatározó az asszonyok gyógyításával kapcsolatos kérdésekben is. Mindkét nő kétkedett férje gyógyító szándékában, és nyilvánosan meg is vádolta férjét mérgezéssel, de azok haragjától tartva végül beleegyeztek a gyógyító kúrák elvégzésébe.

A szembenálló feleknek az események bemutatása során alkalmazott stratégiái között is számos hasonlóság látszik. A maguk számára előnyösebb álláspont kidomborítása érdekében a felek elhallgatták a történetek egyes elemeit, míg másokat eltüloztak. Mindkét férj azzal érvelt, hogy felesége szakszerű kezelést kapott, és hogy gyenge fizikai állapota vezetett a tragédiához. A másik fél viszont apró, néha a történetekhez közvetlenül nem is kapcsolódó részletekkel próbálta megkérdőjelezni ellenfele álláspontját.

²⁵ 1585-ben 20 forintot kapott egy, karján súlyosan megsebzett legény kezelésére, 1594-ben pedig egy orvtámadásban halálosan megsebzett, belényesi származású városi szolgát látott el. KNLT. KvTJk II/7. 441, 510; II/8. 462.

²⁶ 1592-ben Borbély János társaságában két alkalommal is helyszíni szemlére küldte a város. Az egyik perben Kotró Mihályt vádolták fiának szándékos megölésével, a másikban Szöcs Pál ellen folyt per inasának sorozatos verések általi megölése miatt. KNLT. KvTJk II/8. 209, 404; *Várostörténeti források. Erdély és a Partium a 16–19. században*. Szerk. Papp Klára–Gorun-Kovács György–Jency-Tóth Annamária. Debrecen 2005. 228, 239.

²⁷ 1593-ban ő volt az egyik, aki Ötvös Orbán prókator halálát követően megbecsülte hátrahagyott házának értékét. KNLT. KvTJk II/8. 388.

²⁸ Pakó László: *Boszorkányvadak az anyagi érdek és a bosszúvágy szolgálatában. Igyártó György prókatori tevékenysége és az 1580-as évek kolozsvári boszorkányperei. = Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Szerk. Klaniczay Gábor–Pócs Éva. Bp. 2014. 162–165.

²⁹ A vallomások nem árulják el az utóbbi per indítékát, de emberhalálról is szó esik benne. KNLT. KvTJk II/8. 80–82, 84, 156.

A vád mindkét esetben mérgezést kiáltott, azonban a legfontosabb bizonyítékot, a mérég jelenlétét az áldozat testében vagy annak közvetlen környezetében egyik esetben sem tudta felmutatni a bíróság előtt. Egyik pernek sem maradt fenn a végítélete, de mivel rövid időn belül mindkét férfi újránősült, vélhetően tisztázták magukat a bíróság előtt.³⁰ Ebben a városi közösség és a hatóságok szemében szakmai pályafutásuk révén nyert hitelességük és – legalábbis Igyártó esetében biztosan – a közvélemény formálásában szerzett tapasztalat is segítségükre lehetett. A tanúk szerint mindkét vádlott beavatta családjá vagy háztartása egyes tagjait a tettbe. Igyártó György esetében az áldozat és a lányai is a házaspár fiára gyanakodtak, aki anyagi javakért cserében játszott össze apjával. Borbély Bálint esetében a borbély inasa, húga és komája kapcsán merült fel hasonló gyanú. Mindannyian a vádlottak közvetlen és bizalmi környezetéhez tartozó személyek voltak.

Említésre érdemes továbbá, hogy a fent leírt két esetben szó esett egy mákói gyógyítóról. Igyártó ügyében a prókátor tanúi szerint a férj gyógyulni vitte hozzá feleségét, míg ellenfele tanúi szerint vele akarta megmérgeztetni az asszonyt. Borbély Bálint esetében a vád egyik tanúja hangsúlyozta, hogy az áldozat anyja egy mákói gyógyítót keresett fel lányával. Vélhetően ugyanez a mákói gyógyító szerepel két 1584-es boszorkányperben is. A Zöld Ambrusné ellen rontási vádakkal indított per egyik tanúja szerint beteg gyermekét a városban senki sem tudta meggyógyítani, csupán a mákói „orvos”-nak sikerült megállapítania, hogy a gyerek betegségét egy szomszédjuk okozta.³¹ A másik perben a város prókátorai Lakatos Antalné vádolták emberek és állatok megrontásával és szerelmi varázslásra alkalmas kenőcsök készítésével. Több tanú említést tett egy János bíró nevű mákói gyógyítóról, akit Lakatosné a bátyjának és az orvoslás tudományában a tanítójának nevezett.³² Tudományáról Lakatosné azt nyilatkozta, hogy őt és más gyógyítót „mind erdőkön, mezőkön váltig hordozta, és oly füveket tudna, hogy meggyógyíthatna engemet”. Egy másik tanú szerint bizonyos „füvel” gyógyította őt Lakatosné, melyről azt mondta, „hogy ez országban csak két ember esméri azt a gyökeret, és ő az eggik, a másik a makai János bíró, és ők ketten mindeneget egyaránt tudnak”. Ő maga is állította, hogy a kelések

³⁰ 1573. decemberi vallomásuk szerint az év nyarán Borbély Bálint Grúz Páter városi házánál borozással és vallási vitával töltötte estjét. KNLt. KvTjk II/6. 305–306. Egy 1584 végi perben Márta nevű feleségéről és két inasáról hallunk, feleségét továbbá 1593. áprilisi és 1594. februári vallomások is említik. KNLt. KvTjk II/7. 335, 337; II/8. 366, 466.

³¹ *Kolozsvári boszorkányperek, 1564–1743*. Kiss András kéziratát szerk. Pakó László–Tóth G. Péter. Bp. 2014. (A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti források 4). (A a továbbiakban Kolozsvári boszorkányperek). 138.

³² „Ő valamit tud, mind János bírótól tanulta”; „az is ugyanazon orvossággal orvosol, akivel én, mert mi egygyetértünk ketten János bíróval és egyet tudunk”. Kis János és Beck Bálintné vallomásai. Kolozsvári boszorkányperek. 146.

gyógyításáról is János bírótól tanult.³³ Egy népi gyógyító volt tehát, aki kenőcsöket és italokat állított elő mezei és erdei füvekből, illetve gyökerekből, fekélyes betegeket kezelt, boszorkányrontást azonosított, és értett a mérgek hatásának semlegesítéséhez is. Nem mellesleg, legalábbis nevéből kiindulva, vélhetően tudománya által szerzett elismertségének köszönhetően, közössége bírónak is megválasztotta. A fenti esetekben való szereplései azt jelzik, hogy a népi gyógyítóknak a 16. századi Kolozsvár orvoslási gyakorlatában még mindig hangsúlyos szerep jutott, munkájukra és szakértelmükre nemcsak a hétköznapi emberek, hanem a szakmai tudással rendelkező borbélyok is igényt tartottak.

Borbély Bálint 1572-es esete a kora újkori kolozsvári házastársi emberölések kapcsán megfogalmazott korábbi megállapításokat³⁴ is új adatokkal gazdagítja. Az 1570–1660 közötti időszakból nyolc olyan eset ismert, ahol házastársak törtek egymás életére. Ezek száma továbbra sem nagy, de mivel az összegyűlt adatok biztosan hiányosak, csak óvatos következtetéseket tesznek lehetővé.

Négy esetben a mérgező volt a gyilkos fegyver, kétszer a feleséget, kétszer pedig a férjet vádolták a tett elkövetésével. Kolozsvár esetére is érvényesnek tűnik tehát az a kora újkori általános jelenség, miszerint a férjek ugyanolyan gyakran törtek méreggel házastársaik életére, mint fordítva, habár azt róluk ritkábban feltételezték.³⁵ Továbbá, ha hitelt adunk a vádló tanúinak, miszerint Borbély Bálint szándékosan mérgezte meg feleségét, akkor ennek az ügynek is több részlete illeszkedik abba a képbe, ami a férjek által előre kitervelt feleséggylkossági eseteket általában jellemezte.³⁶ Borbély tudatosan időzítette tettét felesége betegségének idejére, ugyanis így gyógykezelésnek álcázva hajthatta azt végre.³⁷ Önhatalmúan döntött felesége kezeléséről, és családja, illetve háztartása hozzá hűséges tagjait is bevonta terve végrehajtásába.

³³ Ambrus deák, Bakfark Balázsné, Kádár Gergely és Szatmári Miklós vallomásai. Kolozsvári boszorkányperek. 146–147.

³⁴ Pakó: Gyilkosság a családban. 433–434, 440–442.

³⁵ Joanne Bailey: *Unquiet Lives. Marriage and Marriage Breakdown in England, 1660–1800*. Cambridge 2003. 82; Elizabeth Foyster: *Marital Violence. An English Family History, 1660–1857*. Cambridge 2005. 106; Vanessa McMahon: *Gyilkosság Shakespeare Angliájában [Murder in Shakespeare's England]*. Bp. 2005. (A továbbiakban McMahon: Gyilkosság). 203; Alessandro Pastore: *Poison and Poisoning in Renaissance Italy. = Murder in Renaissance Italy*. Eds. Trevor Dean–K. J. P. Lowe. Cambridge 2017. 235–236, 242.

³⁶ Frances E. Dolan: *Dangerous Familiars. Representations of Domestic Crime in England, 1550–1700*. Ithaca 1994. (A továbbiakban Dolan: *Dangerous Familiars*). 100; McMahon: *Gyilkosság*. 205–206.

³⁷ A szakirodalom is hangsúlyozza, hogy a feleség megbetegedése esetén a férjnek kínálkozott a lehetőség, hogy a családi élet olyan területein is magához vonja az irányítást, ami hagyományosan a nők feladatát képezte (például a családtagok élelmezése és ápolása), ez pedig segítségükre lehetett esetleges gyilkos terveik végrehajtásában. Pieter Spierenburg: *A History of Murder. Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present*. Cambridge 2008. (A továbbiakban Spierenburg: *A History of Murder*). 130.

Arra viszont vigyázott, hogy más ne szerezhessen tudomást a tettről, így pedig a bíróság előtt borbélyi szakértelmére és abból fakadó tekintélyére alapozva a saját nézőpontjának könnyebben érvényt tudott szerezni.

A perben a vádat az áldozat anyja képviselte, tehát magánvádas perrel állunk szemben. Megvizsgálva a korszak más kolozsvári házastársgyilkossági pereit, megfigyelhető, hogy csupán ebben és Igyártó György perében léptek fel magánvádlók, később általában közvádlók kedvezményezésére indult a peres eljárás. Az 1584-es év környékén ugyanis létrejött a városi közügyigazgatók, más néven a direktorok intézménye, amely néhány év alatt átvette a kezdeményezést azon bűncselekmények üldözése tekintetében, amelyek a városi társadalom belső rendjét és biztonságát, köztük az emberi életet, a családot és a közkerölcsöket veszélyeztették.³⁸ Nem véletlen tehát, hogy e pereknek a száma éppen a 16. század végétől és még hangsúlyosabban a 17. század elejétől nőtt meg, bizonyítva, hogy az intézmény létrehozása meghatározó intézkedésnek bizonyult a családi erőszak leleplezése, büntetése és visszaszorítása szempontjából is. Ez pedig a közbiztonság javítása révén társadalmi és államérdek volt a teljes kora újkori Európában.³⁹

E perrel a házastársi gyilkossággal gyanúsítottak sorába egy neves borbély is bekerült, aki a többi perből ismert prókátor, városi százférfi felesége és mészárosmester mellett tovább növeli a hasonló bűncselekményeket elkövető vagy azokkal gyanúsított előkelő városi polgárok sorát. Nyilvánvaló tehát, hogy a házastársak életét fenyegető családi összetűzések nem kerültek el a városi előkelők háza táját sem. A tettesek nemenként való megoszlása szempontjából a férfi elkövetők száma nőtt, így korábbi megállapításaink árnyalhatók. Akár az összes házastársi gyilkosságot, akár csak a mérgezési eseteket tekintjük, a férfi és a női elkövetők száma megegyezik. E tekintetben adataink elütnek attól az általános vélekedéstől, miszerint a kora újkorban a férfiak gyakrabban törtek feleségeik életére, mint fordítva.⁴⁰ Forrásaink töredékessége okán azonban e kérdésben egyelőre nem tudunk végleges választ adni. Hogy mi vezethetett Borbély Bálint feltételezett tettéhez, arról a vallomások csupán annyit árulnak el, hogy a felek feszült házassági kapcsolatban éltek, amiért a tanúk a férfi goromba, szívtelen és erőszakos természetét okolták. Felesége iránti közömbössége,

³⁸ Pakó László: *A városi közügyigazgatók (direktorok) Kolozsvár 16. század végi bírósági gyakorlatában*. Erdélyi Múzeum LXXIV(2012). 3. sz. 88–102.

³⁹ Dorothea Nolde: *The Language of Violence. Symbolic Body Parts in Marital Conflicts in Early Modern France. = Violence in Europe. Historical and Contemporary Perspectives*. Eds. Sophie Body-Gendrot–Pieter Spierenburg. New York 2008. 146.

⁴⁰ J. A. Sharpe: *Domestic Homicide in Early Modern England*. *The Historical Journal* XXIV(1981). 1. sz. 37; Susan Dwyer Amussen: *Being Stirred to Much Unquietness*. *Violence and Domestic Violence in Early Modern England*. *Journal of Women's History* VI(1994). 76; Dolan: *Dangerous Familiars*. 89; Spierenburg: *A History of Murder*. 136; Marianna Muravyeva: *"Till Death Us Do Part". Spousal Homicide in Early Modern Russia*. *The History of Family* XVIII(2013). 3. sz. 311–312.

szakmai büszkesége és esetleges anyagi gondjai – habár erre nincsenek biztos adataink – lehettek olyan tényezők, amelyek megakadályozhatták abban, hogy az asszonyhoz más gyógyítót is hívjon. Azonban, amint más hasonló ügyek során is kiderült, a házasságok összeomlásának okai általában több körülmény együttes hatásában kerekednek, melyekről szűkszavú forrásaink ezúttal nem beszélnek.

Végül, hogy egy orvostörténethez is kapcsolódó megfigyeléssel zárjam mondandómat, e per kapcsán is elmondható, hogy a kor orvosi ismereteinek a színvonala gyakran ellehetetlenítette számos halált okozó betegség pontos azonosítását. Ez pedig a bírósági eljárás során biztos támpont nélkül hagyta az ítélezőket a peresfelek egymásnak gyökeresen ellentmondó álláspontjai között. Ugyanazt a tettet könnyen értelmezheték tehát gyilkosságnak, de emberéletet mentő kísérletnek is, ebben pedig a peresfelek és tanúik bíróság előtti szereplése döntő módon befolyásolhatták a végkifejletet.

Tartalom

Tabula gratulatoria	7	
Kovács András, a művészettörténész (MIKÓ ÁRPÁD)	9	
ÁCS PÁL	A vívódó Bánk. Ellentmondó hagyományok Valkai András <i>Bánk bán-históriájában</i>	13
BALÁZS MIHÁLY– KESERŰ GIZELLA	Elviselhetetlen levegőre, ételre és italra kárhozthatva. Johannes Theobaldus Blasius Kolozsvárt (1578–1581)	25
BENKŐ ELEK	„In ambitu seu cemeterio claustrii”	55
BOGDÁNDI ZSOLT	Inventáriumok a kolozsmonostori konvent 16. századi jegyzőkönyveiben. Adalékok az erdélyi nemesi otthonok művészetéhez	65
BUZOGÁNY DEZSŐ	Szegedi Kis István és Kálvin.....	79
MARIA CRĂCIUN	Contemplatio, Meditatio, Imitatio sau despre funcția polipticelor din bisericile Transilvaniei medievale	99
EGYED ÁKOS	A Magyar Történelmi Társulat és a kolozsvári műemlékvédelem	117
EGYED EMESE	Buchanan Radnóton.....	129
EMŐDI ANDRÁS	Új adatok Pollack Ágoston (1810–1874) életrajzához	141
EMŐDI TAMÁS	Katalógustételek a középkori nagyváradi püspöki székhely síremlékanyagához.....	153
ENTZ GÉZA ANTAL	A műemléki gondolat sorsa a 20. században Magyarországon. Konceptióvázlat.....	185
FEJÉR TAMÁS	„... domum lapideam intra muros huius civitatis Albensis...” Az 1597-ben helyreállított erdélyi püspökség gyulafehérvári háza és szomszédsága	197
CIPRIAN FIREA	Despre un „cartier al pictorilor” din Sibiu, la sfârșitul Goticului și începuturile Renașterii.....	217

FLÓRA ÁGNES	A kolozsvári sörfőzésről a sörfőző ház 1724. évi leltára kapcsán 225
GÁLFI EMÓKE	Miért maradt mezőváros a fejedelmek székvárosa? 241
ANCA GOGÁLTAN	Crearea Evei în pictura murală din biserica familiei Apafi din Mălâncrav (Malmkrog, Almakerék în Transilvania)..... 253
HEGYI GÉZA	Kátó László erdélyi prépost származása, pályafutása és végrendelete 267
JAKÓ KLÁRA	A branyicskai kastély építetője, a főispán és portai követ Szalánczy László..... 285
JÁNÓ MIHÁLY	Magyar szentek képei Jacques Callot 1636-ban kiadott metszetyűjteményében 305
KARÁCSONY ISTVÁN	A nemzeti térhódítás építészeti stratégiái Marosvásárhely urbánus környezetében. A marosvásárhelyi egykori vármegyeháza homlokzatváltozatairól..... 313
KIRÁLY PÉTER	A fejedelmi udvarral kapcsolatos zenetörténeti adalékok Kolozsvár város számadásaiban 331
KISS ERIKA	Bethlen Gábor lakodalmi asztalánál..... 339
KISS LÓRÁND	A magyarbükkösi Kemény-udvarház falfestményei..... 357
KOVÁCS ZSOLT	„Imago Sacelli”. Loyolai Szent Ignác 18. századi erdélyi tiszteletének egy ritka képi emléke 367
KOVÁCS KISS GYÖNGY	A történész mestersége..... 383
LÓVEI PÁL	Építészek önreprezentációja: címerek, szerszámok, portrék, tervrajzok..... 391
LUPESCU MAKÓ MÁRIA	A gyulafehérvári domonkos kolostor és szerzetesei 409
MIHÁLY FERENC	A bánffyhungyadi református templom festett faberendezése 429
MIHÁLY MELINDA	Mechl Lutsch kolozsvári ötvös háza. Adatok egy kora újkori reneszánsz lakóház történetéhez..... 451

MIKÓ ÁRPÁD	Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem címereslevelei..... 469
MONOK ISTVÁN	Lakatos István olvasmányai – a vágyott <i>eruditio</i> a székelyföldi katolikus papok számára a 18. század első felében 493
MUCKENHAUPT ERZSÉBET	Adalékok a magyar reneszánsz könyvkötőművészet történetéhez. Ludolphus de Saxonia <i>Vita Jesu Christi</i> című, Lyonban 1510-ben kiadott művének reneszánsz kötése és possessorai, Csíksomlyón..... 509
ORBÁN JÁNOS	Damokos Antal házáról és a kiegyezés éveinek marosvásárhelyi építészetéről..... 521
P. KOVÁCS KLÁRA	Erdély „legfranciásabb” kastélya? A küllővári Bethlen–Haller-kastély 541
PAKÓ LÁSZLÓ	Mérgezés vagy orvoslás? Feleséggyilkossági vád 1572-ben Kolozsváron..... 561
PÁL EMESE	Szabadsággyakorlatok. A csíkszeredai <i>Cantata profana</i> kerámiamozaik (1967) 573
PÁL JUDIT	„A kőművesekre jó idők járnak”. A főispáni lakás kérdése az 1905–1906. évi belpolitikai válság idején 589
MARIUS PORUMB	Prof. univ. dr. András Kovács. Cercetător al patrimoniului cultural transilvan, eminent dascăl și istoric de artă..... 601
RITÓÓKNÉ SZALAY ÁGNES	„Ob pietatem soli”. Megyericsei János tanúságtévő római köveiről 607
RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ	A kolozsvári Szent Erzsébet-ispotály főtéri háza 619
NICOLAE SABĂU	„Sok szíves üdvözlettel régi barátod...”. Legăturile prietenești ale lui Coriolan Petranu cu istorici maghiari..... 629
SARKADI NAGY EMESE	„Részleteiben finom, arányaiban monumentális”. Az alistáli Madonna-szobor művészettörténeti összefüggései és a pozsonyi prépost régi oltára..... 643
SARKADI MÁRTON	Az alvinci református templom a 17. században..... 659
SIPOS GÁBOR	A bacai református templom lebontása 671

SISA JÓZSEF	A londoni Parlament és a budapesti Országház – két épület párhuzamai 681
SZÁSZ ANIKÓ	Szászrégen mezőváros 1540–1600 között 693
SZŐCS PÉTER LEVENTE	„... ligaturaque munitum”. A nagybányai Szent István-templom régészeti feltárása során előkerült könyvveretek 707
T. SZABÓ CSILLA– ANDRÁS ZSELYKE	„Ha sólymot szolgálhat, bagolynak nem udvarol”. „Állati” szólások az <i>Erdélyi magyar szótörténeti tárbán</i> ... 721
TAKÁCS IMRE	Régiók a középkori Magyarország művészetében a román kori épületszobrászat tükrében 741
TERDIK SZILVESZTER	Adatok Szent Aja magyarországi és erdélyi kultuszához 755
VLAD ȚOCA	Câteva considerații pe marginea cursurilor șapirografiate ale lui Coriolan Petranu..... 775
WEISZ ATTILA	Rekesztőfal és felolvasókarzat Ótordán 785
ZIEGLER ÁGNES– FRANK-THOMAS ZIEGLER	„Item kaufe ich ihm 2 Bücher papier d. 48”. A nagyszebeni <i>MS 311</i> -mintakönyv 805
Kovács András közleményei	821

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

ISBN 978-606-739-197-8

9 786067 391978